

מיכאל אברהם

מיהו יהודי ומהי יהדות? מבוא לסוגיית הגיור

אך מזווית שונה, זווית לאומית. התיאור של היהדות כד' אמות של הלכה נתפס כהתפתחות מעוותת בגלל החסך הלאומי והחיים החסרים של היהודים בגלות באלפיים השנים האחרונות. לכן אין פלא ששתי הביקורות הללו מצטרפות באופן טבעי זו לזו בעת שעם ישראל חוזר לארצו ומקים מדינה (בתפיסה המעוותת של תפקיד ההלכה במחוזותינו כזרוע שלטונית לפתרון בעיות חברתיות שונות אגע אולי במאמר הבא).

המדד ליהדות: מחויבות להלכה

שאלת היעדרה של החוויה הדתית מבין האלמנטים המכוננים בזהות היהודית נראית מובנת וקלה יותר לעיכול מאשר סילוקן של המוסר מתוכם. בדרך כלל כשאני מביע את הטענה שהמוסר אינו מוטיב חשוב בהגדרת היהדות מיד עולים הציטוטים של "קדושים תהיו", "ועשית הישר והטוב", ו"על עבירות שבין אדם לחברו אין יום הכיפורים מכפר" על שלל מפרשיהם ומקורותיהם (לא רבים ומגוונים במיוחד, אני חייב לומר). בכל אופן, עובדה היא, וכבר עמד על כך ישעיהו השלישי ז"ל בדרכו הבוטה, שבמיישור הפרקטי המדד להיותך יהודי מעולם לא היה מוסרי ו/או חווייתי. הוא עמד אך ורק על המחויבות להלכה. גם העיסוק של היהודי המאמין והתלמיד חכם התמקד לאורך הדורות בעיקר בלימוד ההלכה וקיומה, והרבה פחות בהיבטים המחשבתיים-מוסריים או בלימוד התנ"ך ומפרשיו, ועוד פחות במשמעותה ובמקומה של החוויה הדתית. זו, מאן דכר שמה. לגבי איש ההלכה, הטענה (הנכונה) שהמוסר גם הוא קטגוריה מחייבת מבחינה דתית טעונה

הכללות כמובן. היו גוונים שונים בשתי הדתות הללו שחרגו מהסכמה הזאת, אבל דומני שבהכללה התיאור הזה קרוב לאמת. במהלך השנים הפולמוס הזה חזר להופיע בצורות שונות (חסידות אשכנז, תנועות קבליות מסוימות, תנועות משיחיות שונות, קצת שפינוזה ועוד). אבל כעבור יותר מ-1,500 שנה, במאה ה-18, הביקורת הזאת חזרה למרכז הזירה, וגם הפעם מבפנים. החסידות הבעש"טית התעוררה וניסתה להציב אלטרנטיבה ליהדות הרבנית הליטאית. גם היא ניסתה להחליף את המחויבות ההלכתית הקרה והאינטלקטואלית בדתיות עממית ורגשית יותר ובדרישות מוסריות. דומה כי זה היה חלק עיקרי מהרתיעה של היהדות הרבנית (המתנגדים), שחששו שהחסידות תוותר לגמרי על המחויבות ההלכתית ותלך בעקבות הנצרות. זה לא קרה, אבל הביקורת החסידית נוכחת בצורות שונות עד ימינו, ומאוחר יותר היא אף העמיקה וחדרה לשכבות לגמרי לא חסידיות (המשכילים, התנועה הציניקית, הרפורמה, הדתיות הליברלית בימינו, התנועות החילוניות של חזרה לארון הספרים היהודי ועוד). כל אלו מנסים להציב אלטרנטיבה של יהדות לא הלכתית, כלומר יהדות שלא מבוססת על המחויבות להלכה, או לפחות לערער על הדומיננטיות של המחויבות להלכה כמדד היהודי הבלעדי או אפילו הדומיננטי. זוהי בעצם הפאזה העכשווית של התהליך הביקורתי שהחל בנצרות והמשיך בחסידות. התנועה הלאומית הציניקית ניצבת בנקודה מעט שונה על המפה הזאת, שכן היא ניסתה ועדיין מנסה להציב ליהדות הגדרות אחרות, לאומיות ותרבותיות יותר באופיין. היא אמנם מצטרפת בזאת לשדר שיהדות אינה רק הלכה (ואולי אפילו לא רק דת),

הפילוסוף הגרמני הידוע בן המאה ה-18, עמנואל קאנט, טען שיהדות אינה דת אלא סוג של פרקטיקה חברתית. כוונתו הייתה לומר שעיקרה של הדתיות היהודית הוא מחויבות לתקנונים התנהגותיים (ההלכה), וחסר בה הממד הרגשי והחווייתי, ואולי גם המוסרי, שאמור לאפיין דתיות באשר היא. ובאמת, בתפיסה המקובלת עד היום שיסודה, דומני, בעיקר בתפיסות נוצריות, דתיות באה לידי ביטוי בעיקר בשני המישורים הללו: מוסר, ורגש או חוויה רליגיוזיים. אדם קר שהדתיות שלו נטולת ממד חווייתי נחשב כאדם לא "דתי". ואכן, לפי הקריטריונים הללו די קשה לראות ביהדות דת. הזרם המרכזי של היהדות ההיסטורית, בוודאי באלפיים השנים האחרונות, העמיד במרכז החווייתו את המחויבות ההלכתית, התקנון. המוסר והחוויה ניצבו בשוליים של זהותו, אם בכלל.

מבחינתי הדברים לא נכתבים כביקורת אלא כתיאור אמפירי שאני דווקא מזדהה איתו מאוד. אבל אין לי ספק שרבים יראו בכך סוג של ביקורת על היהדות, או לפחות על היהדות הרבנית. הביקורת הזאת אינה חדשה. אם נתעלם מהשלבים המוקדמים יותר בהיסטוריה שלנו (עד אלפיים השנים האחרונות), הזרם המרכזי ביהדות הפרושית שבסוף תקופת הבית השני ואחריו העמיד במרכז החוויה הדתית שלו את המחויבות ההלכתית. הביקורת של הנצרות הקדומה נגעה במידה רבה למשמעותה ולמעמדה של הפרקטיקה ההלכתית מול המוסר והרגש הדתי. בעקבות זאת, כידוע, הנצרות פרשה מהמהלך היהודי באותה תקופה, ולא פלא שהיא שמטה בדיוק את הרכיב המרכזי הזה - ההלכה, והעמידה במקומו את המוסר והחוויה. וכך נחלקה הארץ בין שתי הדתות(?) המונותאיסטיות הגדולות: הנצרות לקחה את הממדים הרגשיים והחווייתיים ובמידה מסוימת גם את התביעה המוסרית, ואילו היהדות הצטמצמה בד' אמות של הלכה. כל אלו

הרב מיכאל אברהם הוא ד"ר לפיסיקה, עוסק בפילוסופיה כללית, פילוסופיה יהודית ולוגיקה

מארק ניימן, לע"מ

יהודי הוא מי שחש את עצמו כיהודי

אבסורד להגדיר יהודי באמצעות כיבוד אב ואם או באמצעות "לא תרצח", ואפילו עזרה לזולת והתנהגות מוסרית בכלל. כל אלו הן כמובן מצוות חשובות מאוד גם במישור ההלכתי, אבל הן לא מייחדות את היהודי. יהודי שאינו מוסרי הוא עדיין יהודי (אבל אולי לא בן אדם. הוא שייך לסוג ולא דווקא למין). (רגע, אני עוטה שוב את הפראק) יהודי שאין לו חוויה רליגיוזית הוא יהודי כשר למהדרין, אף שגם יהודי שחי עם חוויה כזאת הוא יהודי כשר (רק רבנות). אבל אם אלו תהינה ההגדרות שלנו ליהדות, חלק ניכר מכל באי עולם יהיו יהודים.

נמצאנו למדים כי שימוש במאפיינים לא ייחודיים, חשובים ככל שיהיו, מרוקן את ההגדרה של המושג מתוכן והופך אותה לחסרת ערך. אם הקריטריון לשמירת מצוות של מתגייר הוא כיבוד הורים ועזרה לזולת, דומני שרוב הגויים שחיים בינינו כלל לא צריכים גיור, הם כבר יהודים מזמן. לכן נכון לבחון את יהדותם של הגרים דווקא בשמירת שבת, בכשרות ובטהרת המשפחה, ולא נכון לשרבב לכאן כיבוד הורים או מצוות שבין אדם לחברו. כאמור, זו אינה טעות דתית אלא טעות לוגית. הגדרה אריסטוטלית ליהודי היא: אדם (וככה מי שמחויב למוסר) שמחויב להלכה. יהודי הוא הומו הלכיקוס (הומו ספיאנס שמחויב להלכה).

אז למה רבים כל כך בינינו, דתיים וחילוניים כאחד, לא מבינים את הלוגיקה הפשוטה הזאת? לפעמים נכנס כאן הערבוב המזיק בין דת במובנה הנוצרי למובנה

עומדים בעינם: מה שעומד, ובדין, במוקד הזהות היהודית הוא שבת וכשרות ולא רצח, ואפילו לא המצוות בין אדם לחברו ומוסר בכלל.

אנסה לחדד מעט: אינני טוען שמבחינת המסורת היהודית וההלכה המוסר אינו חשוב. טענתי היא שהמוסר הוא לא מדד רלוונטי לזהות יהודית. המוסר הוא דרישה נוספת, לטעמי יסודית מאוד, אבל יהדות מאופיינת בהלכה ולא במוסר. הסיבה לכך אינה היררכיה של חשיבות הלכתית או תורנית (כלומר שלמוסר אין חשיבות הלכתית) אלא לוגיקה פשוטה.

אריסטו לימד אותנו שכאשר אנחנו רוצים להגדיר תופעה או מושג כלשהו, עלינו לעשות זאת באמצעות הצגת הסוג והמין. כך, אדם מוגדר כחי מדבר. בסוגו הוא שייך לקבוצת בעלי החיים, והמין שלו בתוך הסוג הכללי הוא בעל חיים מדבר. האם לא נכון שלאדם יש שתי רגליים ושתי ידיים? האם לא נכון שבני האדם נושמים והולכים? ודאי שכן. אבל כל אלו אינם מאפיינים ייחודיים להם, ולכן לא נכון להשתמש בהם כשרוצים להגדיר את היצורים שמכונים בני אדם. אמנם בלי נשימה אדם מת, ולכן אין ספק שהנשימה היא פרמטר חשוב מאוד לקיומו של האדם (יותר מזה, מי שלא נושם אינו בן אדם), ובכל זאת הנשימה אינה מאפיין ייחודי ומכונן של בני אדם, ולכן היא לא יכולה לשמש הגדרה של המין אדם. בה במידה, המוסר יכול להיות חשוב מאוד, והתורה וההלכה ודאי דורשות התנהגות מוסרית, אבל התנהגות מוסרית אינה ייחודית ליהודי. גם גוי מחויב בה, בדיוק כמו היהודי. זהו מאפיין של הסוג ולא של המין. יהיה זה

ביסוס והסבר. היא ממש לא מובנת מאליה. המחלוקת בין המחויבות ההלכתית הקרה לבין הדתיות במובנה החווייתי-מוסרי-רגשי נוכחת בתוך פולמוסים רבים עד ימינו, ולא רק בין חסידים (לפחות אלו של פעם) למתנגדים. למשל, הטענות האבסורדיות על יהדותם של אלו שנפלו בעת שירותם הצבאי על הגנת המדינה ("הוא מספיק טוב בשביל לשרת בצבא וליפול על הגנת המדינה, אבל לא מספיק טוב בשביל להיקבר כיהודי"). זו טענה קלאסית מהצד הלאומי. דוגמה מובהקת אחרת לאותה ביקורת מהצד המוסרי היא הטענות האופנתיות כלפי הליכי הגיור, לפיהן במקום להעמיד במוקד התהליך את הרכיבים הטקסיים של ההלכה (כשרות, טהרת המשפחה, שבת וחגים) יש להחליף, או למצער להוסיף, נושאים כמו כיבוד אב ואם, עזרה לזולת, ובכלל מצוות שבין אדם לחברו ולחברה שלו, ואולי גם הזדהות נפשית עם הלאום. ביסוד הטענות הללו מונחת אותה ביקורת על הפורמליזם ההלכתי הקר שמאפיין את היהדות הרבנית.

אך גם אם אסיר לרגע את הפראק הליטאי-ישיבתי כפול הכפתורים שבו התעטפתי (ברכתו: אקב"ו להתעטף בפראק), ויהא אשר יהא יחסי העקרוני לרגש דתי (שולי ולא רלוונטי) או למוסר (חשוב מאוד), הביקורת הזאת שגויה. אכן יש מקום לשפר את יחסנו למצוות שבין אדם לחברו, כמו גם למצוות שבין אדם למקום. ונכון גם שהמצוות שבין אדם לחברו לא פחות חשובות מאלו שבין אדם למקום. הרי איסור רצח הוא אחת משלוש העבירות החמורות, והוא ודאי חמור יותר מחילול שבת וכשרות. ובכל זאת, דבריי

היהודי שעליו כבר עמדתי, ולפעמים הערוב שבין דת למדינה. אורח ישראלי נתפס אצל רבים כסינונימי ליהודי. מילוי החובות האזרחיות כלפי המדינה מחליף את מילוי החובות ההלכתיות (ע"ע נפילה בעת שירות צבאי). אבל לפחות אצל החילונים, אם יותר לי להסתכן בפסיכולוגים, מדובר גם בהדחקה. הרי אם ההגדרה ליהדות היא כשרות וטהרת המשפחה, במה החילוני הוא יהודי? בקריאת ביאליק או עמוס עוז? בדיבור עברית? בחיים בארץ או בתשלום מסים למדינת ישראל? בהתנהגות מוסרית? קיום החובות למדינה ממלא תפקיד חשוב ביצירת זהות יהודית חילונית. אבל יש רבים בארץ וגם בעולם שניחנו ברוב או בכל המאפיינים הללו והם לא יהודים לפי שום אמת מידה מקובלת. יהדות לא הלכתית זה פשוט אוקסימורון.

אין דבר כזה יהדות חילונית

ההגדרות הלא הלכתיות הרווחות ליהדות נופלות לתוך אחד משני בורות: או הבור המעגלי (יהודי הוא מי שחש את עצמו כיהודי, או מי שהנאצים טבחו אותו או את הוריו בעוון יהדותם), או הבור ההלכתי. הבור ההלכתי הוא אימוץ של הגדרה שנתלית באופן סמוי בהגדרה ההלכתית. המאפיין היחיד שמגדיר באופן מובהק אדם שאינו שומר מצוות כיהודי הוא המאפיין הגזעני-אתני. הוא בן/בת לאם יהודיה. ובמה אמו היא יהודיה? שתי אפשרויות: או שגם היא בת לאם יהודיה, ואז השאלה חוזרת לגבי הסבתא, או, אם כבר הגענו למקום האמיתי במחקר הגנאלוגי שלנו, היא יהודיה מפני שהיא אכלה כשר ושמרה טהרת המשפחה. כלומר אי שם ברקע תמיד ניצבת לה, חבויה היטב, ההגדרה ההלכתית. האם חשש מנישואי תערובת (אבן התשתית שמצדיקה את קיומה של הסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית) משמעו חשש מנישואין למי שלא דובר עברית למי שלא לומד תנ"ך? חשש מנישואי תערובת הוא חשש מנישואין של יהודי במובן ההלכתי עם מי שאינו כזה. הטענה הזאת, שאינה חדשה כמובן, מעט מביכה ומקוממת עבור רבים מאיתנו. משמעותה היא שאין באמת דבר כזה יהדות מחוץ למובן ההלכתי-דתי של המושג הזה.

יהדות חילונית זה אפילו לא פלגיאט, שכן פלגיאט הוא העתקה ששומרת על המקור בלי לציין את המחבר. כאן אין שימור של המקור אלא להיפך: העמדת סילוף במקום המקור. יהדות חילונית הומניסטית היא ניסיון פופולרי אך עלוב למדי לחפות על הכשל הזה. ההומניזם הפך למגדיר תחליפי של היהדות במקום ההלכה. יש התעלמות אבסורדית מהעובדה הפשוטה שההומניזם אינו מאפיין ייחודי ליהודים, אם בכלל. את דעתי על הגדרות קלוקלות כגון זו כבר ביטאתי למעלה.

אין ספק שתמיד אפשר לקחת מושג ולייצר לו מושגי המשך תוך שימוש בתהליכי מטמורפוזוה שונים. כך למשל אנשים שישתמשו במונחים כמו אנרגיות, שדות וכדומה, יכולים לכוונת את עצמם פיזיקאים גם אם הם סתם מרפאים אלטרנטיביים (כך נוסד המדע המדויק של באטרולוגיה יכולים להתייחס לעצמם כאנשי מדע, שהרי גם הם כמו האסטרונומים עוסקים בכוכבים. כורכי ספרים יכולים לכוונת את עצמם סופרים, שהרי גם הם עוסקים בספרים. כותבי חרוזים יזכו כך לתואר משוררים. מכשפים, מחלקי ברכות וקמיעות וסחטני כספים יכולים לכוונת את עצמם רבנים, שכן גם הם לבושים בגלימות רבניות ועטורים בזקן מהודר (חלקם אפילו יודעים קצת קראו ו/או כתוב בכתב רש"י, ואולי אפילו מדברים לא ברור). באותה צורה בדיוק, מי שמדבר עברית והוא צאצא מפוקפק של אברהם אינו יכול להמשיך ולכוונת את עצמו יהודי. הלוליינות המושגית סובלת הכול. ואם לא די בהגדרה המלומדת הזאת, מומלץ ליהודי ההומניסט החילוני להוסיף משהו על העמימות ההכרחית בהגדרות מסוג זה, או לטעון בצדקנות יבבנית "אין לך מונופול על ה..." (מלא את החסר) וכדומה. אלו קלפים מנצחים. בדוק ומנוסה.

העובדה שיהודים כתבו שירים, דיברו עברית, למדו תנ"ך וחיו בארץ ישראל, לא אומרת שמי שעושה את כל אלו הוא יהודי. זה גם לא אומר שמי שלא ניהן במאפיינים הללו הוא גוי. יש יהודים כשרים לגמרי שחסרים חלק מהמאפיינים הללו ואף אחד לא מפקפק ביהדותם. ליהודים בכל הדורות גם היו שתי רגליים והם גם נשמו. הגדרת יהדותם תלויה בשאלה מהם המאפיינים המהותיים של היהדות. יש גויים לא מעטים

שלומדים תנ"ך ושוטלים בו היטב, ואף חשים קשר עמוק אליו הרבה יותר מכמה מידידי היהודים הטובים ביותר. יש גויים טובים שחיים בארץ ומדברים עברית ואפילו כותבים שירים בעברית. נייר הלקמוס היחיד שאני מצליח לחשוב עליו כמדד מגדיר ליהדות הוא המחויבות ההלכתית.

כאן כמובן צפויות להתעורר ביקורות פסבדו-הלכתיות. יטענו נגדי שאנחנו חיים בין לא מעט אנשים שאינם מחויבים להלכה, והם יהודים (כשרים?) לכל העדות. אך זוהי טעות. הם יהודים על פי ההגדרה ההלכתית, שכן ההלכה מגדירה יהודי כבן לאם יהודיה, ואף שחטא ישראל הוא. אך זוהי הגדרה הלכתית. קשה לי לראות כיצד מי שכופר בהלכה מקבל דווקא את ההגדרה ההלכתית כיסוד הזהות שלו. יותר מזה, חשוב להבחין בין יהדות במובנה המהותי ליהדות במובנה הטכני. כשאני אומר שאדם שלא מחויב להלכה לא יכול להיות מוגדר כיהודי, כוונתי לזהות ולא ליחס ההלכתי המחויב כלפיו. שתי אלו הן שאלות שונות בתכלית. בקיצור אפשר לומר שאני בעצם מדבר על הגדרת היהדות כמושג, כמסגרת ערכית, ולא על הגדרה של אדם כיהודי במובן טכני-אתני-פורמלי-הלכתי. אכן, לפי הגדרתי זו יש יהודים אתניים רבים שאין להם זהות יהודית. הם לא בהכרח פחות טובים בגלל זה, אבל הם בהחלט הרבה פחות יהודים בגלל זה.

אמנם הראי"ה קוק (אגרות הראי"ה א, עמ' מז) הורה לנו "לא לקאנט נשוב, כי אם לים סוף, לסיני ולירושלים". אבל אם בכל זאת תורשה לי עבירה לשמה, לסיום אשוב לקאנט שבו פתחת. לאורך הדורות רבים מתלמידיו וממשיכיו היהודים של קאנט (כמו מרכוס הרץ, הרמן כהן, ומאוחר יותר יוליוס גוטמן, ש"ה ברגמן ועוד) טענו שיסוד דבריו על היהודים בחוסר הבנה או בחוסר היכרות עם היהדות (ובהשפעתו של שפינוזה, בן הקוץ). אך למיטב שיפוטי רבם הגוי הבין את העניין טוב מהם. היהדות באמת אינה "דת" במובן הנוצרי של המושג הזה. בלשונו המונח דת מציין חוק ("זהדת ניתנה בשושן הבירה", "יודעי דת ודין" וכדומה). המוסר והחוויה הם תבלינים שלפעמים נוספים להגדרה היסודית ולפעמים לא. שיתוף השם בין דת לדת ובין דין לדין גורם לא פעם, בין נגע לנגע, לדברי ריבות בשערנו.

יהודי הוא מי שהנאצים טבחו אותו או את הוריו בעוון יהדותם צילום: לע"מ